Pruikentijd

Een kleine geschiedenis van Deventer in de achttiende eeuw

Deventer werd in de achttiende eeuw bestuurd door twaalf schepenen en vier raden: de *magistraat*. Het burgemeesterschap rouleerde tussen de schepenen; zij hadden de uitvoerende macht, terwijl de raden een meer controlerende rol hadden.

Tegenover de magistraat stond de *gezworen gemeente*, een groep volksvertegenwoordigers die wensen inbracht. De magistraat kon deze verzoeken naast zich neerleggen, maar voerde ze in de praktijk vaak uit. De gezworen gemeente koos elk jaar de nieuwe magistraat.

De weerslag van dit politieke krachtenspel werd opgetekend in de *stadsresoluties*. Deze notulen vormen de basis van deze tentoonstelling.

De handgeschreven besluiten van het Deventer stadsbestuur, de stadsresoluties, werden dit jaar door een groep vrijwilligers ontsloten en vormen de basis voor Pruikentijd. In deze oude documenten vinden we allerlei nieuwe verhalen over de stad.

Aan bod komen de mode van exotische luxeproducten als "coffij ende thee", die op koloniale plantages worden verbouwd. We lezen over het vuil in de stad "tot walgens ende afgrijzen toe". We maken kennis met de aanzienlijke families die langdurig aan de macht blijven.
Tenslotte zien we dat de harde strijd tussen Patriotten en Prinsgezinden zich ook in Deventer afspeelde.

Pruikentijd is een project van de Ter Borch Stichting.

Met dank aan: Deventer Verhaal, Collectie Overijssel, Openbare Bibliotheek Deventer, het Etty Hillesum Lyceum, Humanitas en Zorggroep Solis en Clemens Hogenstijn.

provincie Overijssel

TBorch

CULTUURFONDS

Stichting Erven Wijnveen

DEVENTER

CALENDER OF SCHRYF-

ALMANACH,

Volgens den nieuwen verbeterden Gr
goriaanschen Styl,

Op het Schrikkel-Jaar na de

MENSCHWORDING CHRIST

MDCCXCVI.

Voorzien met alle de voornaamste Jaar- M
Beeste- en Heermarkten; gevolgt na de
van B. E. DAPPER. Mitsgaders de
Ondergang van Zon en Maan.

Als mede

De Order op 't afryden der Wagens, het v
Schepen en Schuiten, het vertrekken der
de voornaamste Steden: en vermeerdert
Koren-Boekje van de voornaamste Steden
sen, als ook een beknopte Lyst der regere
zers, Koningen &c. in Europa. Een ko
van den Staat dezer Republyk, en be
de meeste Steden en Plaatsen, hoe veel
gaans die van Deventer gelegen zyn.

Gevisiteert en Geapprobeert door de Representan-
ten der Stad DEVENTER, en gedrukt by
J. H. DE LANGE, Stadsdrukker en Boekver-
koper aan den Brink. Met Privilegie.

Deventer Almanak,
Gedrukt door Jan de Lange,
stadsdrukker aan de Brink.
Perkament en papier, 1796
Collectie Ter Borch Stichting

In Deventer werd vanaf 1480 elk jaar een almanak uitgegeven: een informatieboekje, waarin je de planning van de jaar- en beestenmarkten kon vinden, maar ook een kalender met zonsopkomst en -ondergang. Je vindt er de vastgestelde afrij- en afvaartijden en de afstanden van Deventer tot andere steden. Tenslotte is er een "kort bericht van de staat van deze Republiek" en een lijst van de vorsten van Europa.

Deze almanak was kennelijk erg handig, want hij werd over heel het land verspreid. Er is zelfs een exemplaar van de Deventer Almanak aangetroffen in het Behouden Huis op Nova Zembla.

Joan van Suchtelen
Gerhard Pothe
Olieverf op doek

Stalend van zelfvertrouwen kijkt "Burgemeester ende dokter" Joan van Suchtelen ons aan. Een lichte glimlach speelt om zijn lippen. Gerhard Pothe heeft hem in zijn volle tegels geschilderd.
Van Suchtelen is gekleed naar de mode van de vroege achttiende eeuw: een lange kolkende pruik, een kroezend, en een brede ste, een lange jas. Aan zijn vesten zien we zelfs schaven met gegoten. Over zijn rechterschouder valt een rode mantel van een vaam, glanzende stof, mogelijk fluweel. Zijn familiewapen – vier ringen van silver op een rood veld – staat op het voetstuk van de kamer.
Joan van Suchtelen woonde op Polstraat 4, was bij het stadhuis. Hij had een lange politieke carrière; hij was eerst secretaris en daarna Raad en Schepen van Deventer. Daarna werd hij heer van Overijssel. Hij zou bijna twintig jaar lang de stad blijven besturen. Van Suchtelen behoorde tot de bovenlaag van de bevolking en was naast zijn politieke werk rentmeester van de Proosdij van de Latijnsbruikers en van de goederen van de familie Boedelaar.

Dat lid van de gezworen gemeente of van de magistraat kon slechts bijbanen krijgen, die financieel interessant waren en goed voor zijn reputatie. Zo bekleedde het stadsbestuur in 1779 de 39 jonge Walter Herman Van Hulkel tot Curator Scholarum: hoofdhouder van de Latijnse School en het Athenaeum.
Vanuit het Curatorschap Scholarum op deze tijd verandert weinig, zo noemt de Gezworen Gemeente [...] Walter Herman van Hulkel." Het was een prestigieuze aanstelling van drie jaar.
De zoektocht Van Hulkel was tenminste in Oldenzaal en gemeenteraden van de Noordenbergstraat, en waarvan is het Waarhuis tot Dieperthein. Er waren nog veel meer aanstellingen, zoals belastingcollecteur en weldegraf, een functionaris die toezicht had op het weiden van vee in de stadswallen.

Op de houten kroonlijst van Bijlvlst 101 prijkten de goddinnen Diana en Juno, waarschijnlijk van de hand van de beeldhouwer Dorthilad Gerlach. Het huis – gebouwd 1734 – is een tollenaarsgrachtje van ornamenten, gebouwd in de weelderige Lodewijk XIV-stijl. De kilpenbewapens zijn er in de theiner tijd, ca. 1790, door revolutionaire stijgrichtingen. Waarschijnlijk waren het de vroegere van het burgemeesterschappen Gerard van Suchtelen en Johannes Tak Bosch.

Ons kent ons

Portret van Anna Cogtrop
Johannes Schoultz
Olieverf op doek, 1775
Museum de Wiekslag

Portret van Christiaan Mollerus
Johannes Schoultz
Olieverf op doek, 1775
Museum de Wiekslag

Anna Helena Zegelaar bijt ons aan met een open, intelligente blik. Ze zit kaarsrecht, gekleed in een blauwgrijze jurken met kant aan de hals en de mouwen. Ze heeft een prachtige ruche om haar witgepoederde pruik, ambiënt van haar elegante polsen en een halsketting. Op de tafel waar haar arm op rust, lig een wapen.
Anna werd geboren in Zijle in 1757. Zij was achttien jaar toen ze in 1775 trouwde met Christiaan Mollerdiekes, en is hier als 24-jarige geportreteerd. Anna bezat samen met haar man twee boerderijen in Deventeren, het Kuyzeldo en het Renghuis. Daarvan ontving het echtpaar pachtgeld. Met Christiaans positie als lid van de gezworen gemeente zaten ze goed in het stedelijke netwerk. Anna werd 70 jaar, wat in de tijd een respectabele leeftijd was.

De vrouwen van de regentenfamilies kwamen niet alleen uit Deventer, maar ook van buiten de stad. Ze namen hun eigen familiebanden, relaties en kapitaal mee. Over de vrouwen weten we veel minder dan over de mannen, omdat zij geen publieke ambten vervulden. Om daar te komen gaat het beslist moeilijk hemelslo een man zijn, dat aan burger van Deventer en pretbaarts. In de stadsarchieven komen vrouwen voor als "dochter van", "moder van", "moeder van". De komen we steeds vaker als meisjes eigenaar van onroerend goed. Als weduwe werden ze zelfstandig eigenaar van huizen en kapitaal. Zoals Anna Zegelaar, die zeventien jaar lang rentenierde na de dood van haar man.

Muziek boeiboek van Nathan van Suchtelen
Anthony Jacobs, 1784
Museum de Wiekslag

Op 20 februari 1782 werden de Deventer gemeenteraden per stadsbrief benoemd. Dit waren de leden van de gezworen gemeente, het bestuurlijke lid de Magistraat zoals. De lijst leest als een Who's Who in Deventer anno 1782 met klinkende Deventer familienamen als Bentinck, Jordens en van Suchtelen. Deze gelegde verbinding zorgde ervoor dat alleen de rijkste families in de stad invloed op de samenstelling van het stedelijkbestuur hadden. Abraham van Suchtelen was vroegere lijst gemeenteraad voor het stadsdeel Noordenbergstraat. Hij studeerde bogeleerdheid rechten in Leiden. Zijn vrouwelijkheid uit 1784 toont prachtige silhouettenportretten van Abraham en zijn vertrouwde, Johanna Modburger. Veel van Abrahams vrienden hebben ook geschreven en geteekend. Zo is goed te zien hoe het stedelijk regentenmilieu's in elkaar zat.

Op deze zijden waaier is een gezelschap bij een barbecueplaats geschilderd. Hij was toegeschreven aan Nathan van Suchtelen, de zoon van Abraham van Suchtelen. Nathan van Suchtelen studeerde rechten in Leiden, net als zijn vader. Hij was op dezelfde leeftijd als op 1 december 1784, de datum in dagtekeningen waarop hij zich aanmeldde.

Waaierpapier
Kapsel(s)
Zijde, been, 1780 - ca. 1790
Museum de Wiekslag

Dame met kapsel weg van de gebroken en de gebroken weg van de weelderigen – mogelijk een kan van Walter van Hulkel tot Curator Scholarum van de Latijnse School en het Athenaeum.

De rentenierdame
Jean François de Troy
Olieverf op doek, ca. 1724
Kasteel van Maupertuis (F)

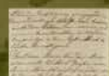

Het is 15 December 1779. Jan Hulleman en Maria van der Meer zijn "gekkengepeerd" – verkocht – en erfen trouwen. Maar zij is "een volle zusters dochter van zijn(s) wijen moeder", dan en Maria zijn neef en nicht. De verhoudingen liggen hun verzoek tot toestemming afstoten voor aan de Schepenen en Raad. Een huwelijk tussen neef en nicht kan niet volgens het Bijbelse recht, waarop de wetten van Deventer zijn gebaseerd. Of is een artikel in het stadsrecht dat dit regelmatig verbiedt. Maar er is een uitweg: in de Deventenbeek leeuw is al eens een uitzondering gemaakt op deze wet. Schepenen en Raad grijpen dit voorbeeld aan om toch toestemming voor het huwelijk te verlenen.
Zou de sociale positie van Jan Hulleman – aan zijn zoon is van de gezworen gemeente – nog iets te maken hebben met deze bijzondere maas in de Deventer wet?

In de achttiende eeuw maakte een beperkt aantal aanzienlijke families in Deventer de dienst uit. Het Jordenshuis en het Jordenshof herinneren ons vandaag de dag nog aan de bekende familie Jordens. Maar ook familienamen als Van Suchtelen, Mariënburgh en Nilant komen we vaak in de documenten tegen.

De regentenfamilies hadden geld en bezaten onroerend goed, vaak boerderijen die pacht opleverden. Daarbij namen zij ook een stevig aandeel in de stedelijke besluitvorming. In de stadsresoluties is te zien dat meerdere broers, vaders, zonen, neven en ooms uit dezelfde familie tegelijkertijd in de magistraat of de gezworen gemeente zaten. Met deelname aan het stadsbestuur kregen de heren een uitstekend netwerk van gelijkgestemden. Daarbij verdeelde het bestuur onderling allerlei bijbanen, die een mooie bijverdienste opleverden. De regentenstand was door onderlinge huwelijken nauw verbonden.

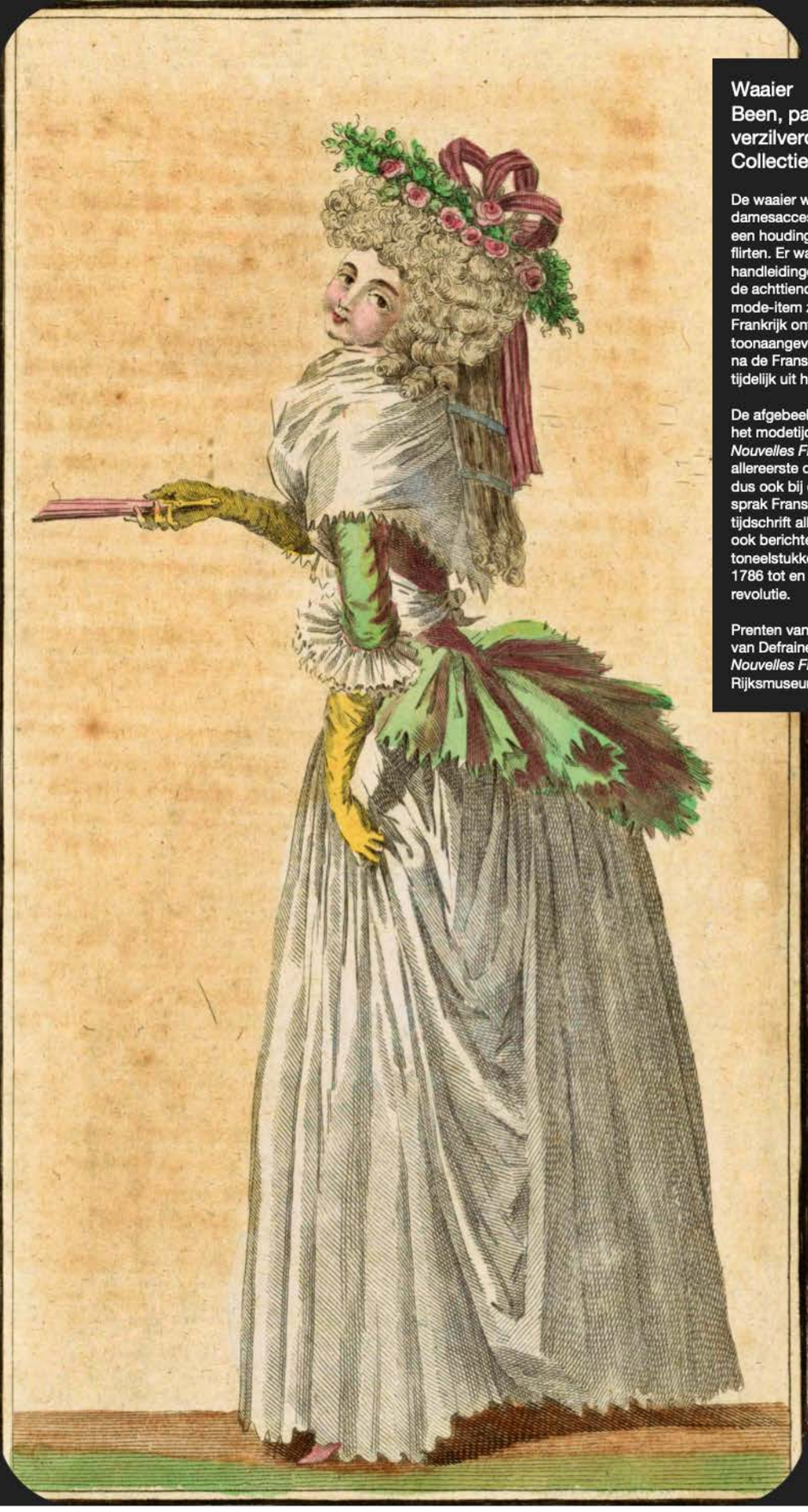

Waaier
Been, papier met verzilverde bies, ca. 1775-1800
Collectie Ter Borch Stichting

De waaier was een onmisbaar damesaccessoire. Een vrouw kon zichzelf er een houding mee geven, ermee seinen of flirten. Er waren zelfs uitgebreide handleidingen over de taal van de waaier. In de achttiende eeuw beleefde de waaier als mode-item zijn hoogtepunt. Met name in Frankrijk ontwikkelde zich een toonaangevende waaierindustrie. Tijdens en na de Franse revolutie verdween de waaier tijdelijk uit het modebeeld.

De afgebeelde dames komen uit een serie in het modetijdschrift *Magasin des Modes Nouvelles Françaises et Anglaises*. Dit allereerste damesblad werd in heel Europa, dus ook bij ons, gelezen; de gegoede burgerij sprak Frans als tweede taal. Je vond in dit tijdschrift alles over de laatste mode, maar ook berichten, nieuwtjes, verhalen en zelfs toneelstukken. Het blad werd uitgegeven van 1786 tot en met 1789, het jaar van de Franse revolutie.

Prenten van A.B. Duhamel naar tekeningen van Defraine voor *Magasin des Modes Nouvelles Françaises et Anglaises*, 1787
Rijksmuseum

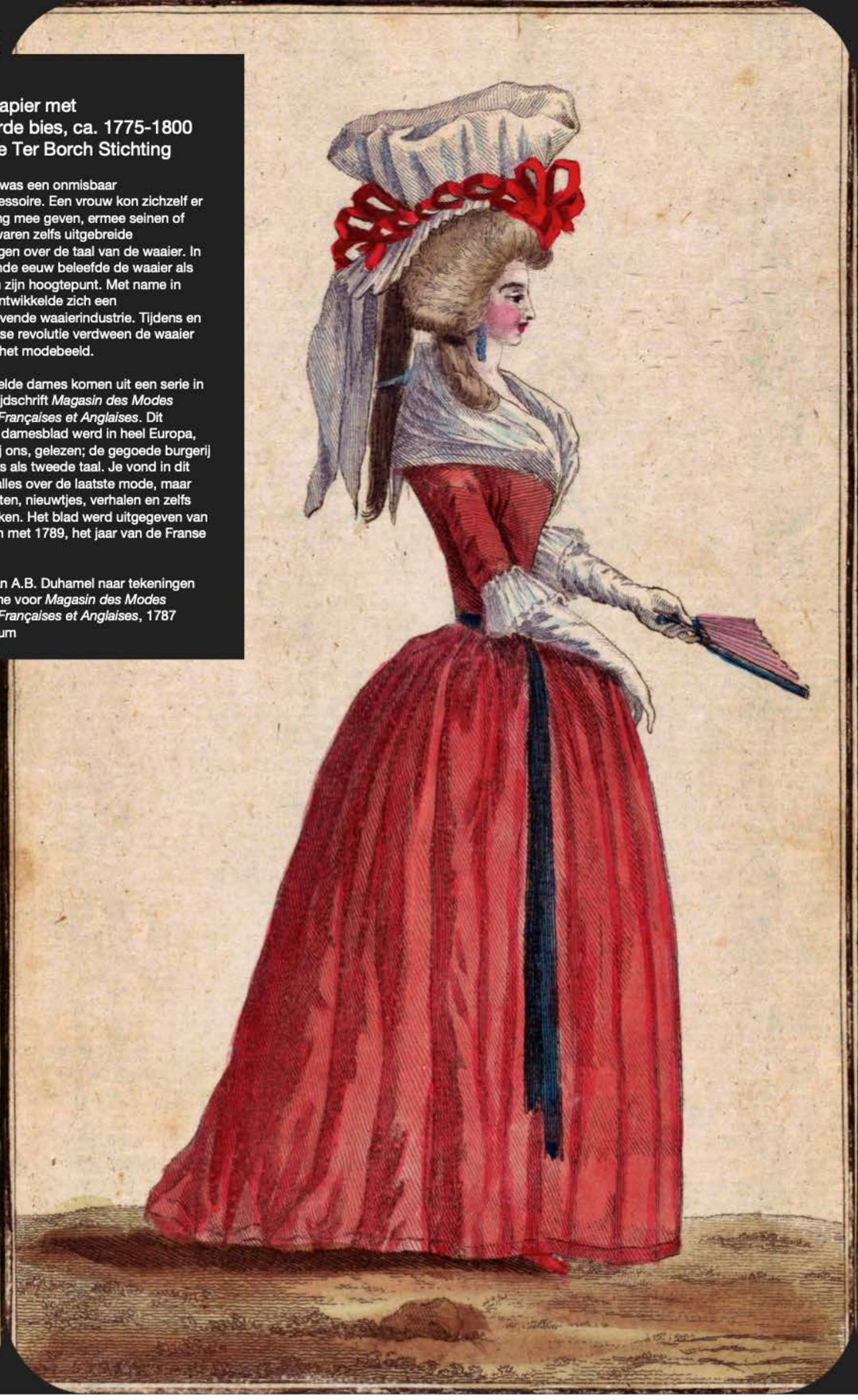

Burgerschap

Allegorisch gedenkschrift met verwijzing naar de Jan Dark van de Capellen in den Pijp
Pieter Yver
Rijksmuseum

Beschieting van het stadsgezicht van Deventer
Anonieme prent in tegenwoordigheid van Jan Dark van de Capellen
Bernardus Wijnand Wolter Knibbe
Pieter, 1788
Rijksmuseum

Uniform van de Deventer vrijwillige Dragonders (1787-1795)
Rijksmuseum

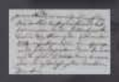

Joan Derk van der Capellen tot den Pol was de drijvende kracht achter de afschaffing van de droskendienaren: een oud gebruik dat boeren verplichtte om tweemaal per jaar onbetaald voor hun landheer te werken. In zijn ogen was Dieks traditie pure slavernij. En hoewel de droskendienaren formeel al lang waren afgeschafft, ging men er in de praktijk gewoon mee door.
Van der Capellen verzet zich tot tegen de macht van de stadhouder en de regentenheerschappij en wordt om die reden uit de Provinciale Staten gezet. Hij heeft in Deventer veel medestanders onder de gegoede burgerij en intellectuelen. Op de print zien we hem bij de exercitie van het vrijkorps, een burgermilitie die naarstebijlen militaire belangrijk had, maar eerder symbolisch en idealistisch was. Op 26 oktober 1782 schaffen de Overijsselse Staten de droskendienaren af, maar er was nog geen plekkisel over dit feit aangesteld. Op 1 november, de dag dat van der Capellen weer toegelaten werdt tot de Staten, dringt de Deventer magistraat in de vergadering wederom aan op onmiddellijke publicatie van deze verbeterpunten "ter kennisgeving aan de goede ingezetenen deser Provincie van die [...] afschaffinge der droskon Dienaren."

Links:
Plundering van huizen van Pieter van Ommeren en Barend Wilhelmus, door Willemijn van Zuylen Boyl
Prent, 1787
Rijksmuseum

Rechts:
Optreden van Willem V van Oranje-Nassau met de Pruisische troepen, onder leiding van Generaal Wilhelm Werner Wintzieres, op de Grote Markt van Zwolle
Jacob Buys
Prent, 1787
Rijksmuseum

Prederik van Bedrin adjudant Nederlandse prinsgezinde en dissenteur die van 1785 tot 1795 ambtenaar was in Gendersbrugge. Bedrijfsleid vaar 1787 de Prinsgezinden in Deventer. Overleden 1795 was jugdeed aan het Athenaeum in Deventer en heeft polmetie geschreven. Hij wordt in 1787 door de Pruisen in de Pruisen en van 1795 tot 1 jaar het Deventer vaderland actief. Zouden is het gelaar van de Prinsgezinden van de hoed van hen. Hij wordt gegraf in 1797 qualmes vergeten.
Prent
Prent van Frederik Gijbert, kleinzoon van Frederik van Bedrin
Anonieme
Gravure op staal, ca. 1775
prints-gallerie

De Prinsgezinden dagen stadhouder Willem V als medestander in hun strijd tegen de gegoede stedelijke elite. De Staat constant aan de macht en wint zich daarmee te verrijken. De stadhouder stond niet bovenda partijen, maar steldie zich op als politiek leider van de Prinsgezinden. In Deventer plaagden de Prinsgezinden in 1787 heftige samenlen op de huizen van de Patriotten. Daarbij gooiden ze met klissers ruiten in en hebben niet zijben in op de hoeten kuisen en deuren. Na deze aanhoudende opstelsie ontvluchtten velen de stad. Daarop heldde het Deventer vrijkorps bij baron Van Dedem in Wijhe twee kanonnen op, die hij hen ter versterking had geschonken.
Het bleis en de motor achter deze aanvallen was volgens de Patriotten de oud-burgemeester Eberhard Putman. Hij bleem uit een Oranjegezinde familie. Putman werd in 1782 niet herkozen, dit onder druk van de patriotse burgerij. Hij ging daarna in de eerwal en stoddrde de gewone mensen via de gilden op tegen de "aristocraten". Ook toen hij zich gedwongen voelde de stad te verlaten en zich in zijn buitenhuis in Brummen terug te trekken bleef hij het Prinsgezinde kamp leiden.

Dr. Frederik Adolf van der Marck

Links:
Portret Frederik van der Marck
Jacob Houbraken, naar Jacob Gerard Ruijsch
Prent, 1774
Rijksmuseum

Rechtsboven:
Bezoeken de Zuiderpoort, Scuttersmilitie, 1787
Willem van Goos

Rechtsonder:
Gijsbert Karel van Hogendorp aankoopt T.A. van der Marck
Stip, 1787
Rijksmuseum

Medaillons van stadhouder Willem V en zijn vrouw Wilhelmina van Pruisen
Johann Heinrich Schlapp naar Wedgwood
Jasperwerk, Staatsmuseum, Berlin, ca. 1790
Rijksmuseum

De Deventer Prinsgezinden volgen de politieke aan in burgerlijk leeft. Het zoals naar deze gegoedgeldige aanhangers, die bestaat uit dezelfde sociaaleconomische laag als die de stadhouderlijke partij, de Patriotten, de macht van de stadhouder willen inperken. Ook de Prinsgezinden zijn van mening dat regenten van een stedelijk leden, zich van politiek kunnen zich de eer kunnen niet zijn ook. Ook zij willen de macht van de stadhouder inperken (verhoudt). Bij aanhanger van de zoet blijft de stoto op de gedachtenlijen van van Kijgel die naar de staat. Dij is gebeurd is nicht van Maas. De leeuwe prent (recht) van negentiende Deventer bezoek op bezoek Frederik van der Marck.

Net als Marck was Hogendorp een hot Amsterdam Hoofdm in Deventer, en erdan van de Hogendorp? volgens Van der Capellen "zijn beweeldsnel heft hun ellen" - ellen. Verzorge hun bleing aanhangers van van Kijgel. Van Hogendorp was van de Patriotten, maar hij bleef niet lang aanhanger van van Kijgel. Hij bleef in Deventer, maar ging de Patriotten, p.w. hoog gegoogen. Van van Marck mreg. Zin sort dichtbij een politieke beweeging, en wonder dat van van Jaudsum spreker was. Hij stroide sich dat ellen de ellen van de ellen Hoofdm van van Kijgel van van Amsterdam, maar van van van

Stoof
Hout met kerfsnede ca.1780
Collectie Ter Borch Stichting

Voor de financiële nood van enkele behoeftige weduwen wordt een oplossing gevonden. Ze kunnen assisteren bij de kerkdienst door kooltjes te verhitten en ze in een aardewerken bakje, een test, in de stoven van de kerkgangers te zetten. Het kerkgebouw is in de winter niet verwarmd, maar zo kunnen de gelovigen met hun draagbare kerkstoofje de dienst comfortabel bijwonen. De vrouwen worden in ruil voor deze dienst met hun kinderen gehuisvest in een paar piepkleine huisjes tegen de Mariakerk aan. Die huisjes staan nog steeds bekend als de stoofzettershuisjes.

Orde op Zaken

De 18 dicht is een van 'n aantal soorten spuitgasten die van de 17de eeuw af tot ver in de 19de eeuw in gebruik waren om het water uit de sloten naar het dak te pompen. Dit exemplaar van Dirk Dirksz. Bik (1767-1844) gaat van de 18de eeuw af de Amsterdamse Brandweer van de Sint Antoniesluis gebruikt. Er waren een aantal dergelijke exemplaren in de Amsterdamse Brandweer tot aan de Tweede Wereldoorlog toe. Bij het Burgerweeshuis stond nogal wat exemplaren.

Spuitgast Dirk Bik c.1800-1850
Museum de Waag

De Deventer brandbestrijdingsmaatregelen waren in de 18de eeuw nog lang niet van de stadspoorten. Dit brandspuitje werden gebruikt om de brandweerlieden van water te voorzien. Dit was een Amsterdamse van het Burgerweeshuis.

Drachtmaster
1750-1800
Museum de Waag

Deze munt uit 1779 was bestemd aan de Brandpolitie van Groote Gasthuis. Op de gedeelde munt staat de Deventer stadsvlag en een bijenkorf.

Munt van Deventer Brandweerpolitie
Brass, 1779
Museum de Waag

Omdat er met open vuur gekookt, verwarmd en verlicht werd, was er altijd het risico van brand. Het bestuur voertjuigde brandbestrijdingen uit en zorgde voor een Brik aantal pompen, verdeeld over de stad. Deze voorzagen de burgers dagelijks van water, maar er kon ook water worden gehaald in geval van brand. In 1713 hanteerde de gezworen gemeente er bij de magistraat op om "bonge te dragen, dat de stadts Brandspuiten wel in staat mogen gehouden worden om in tijd van nood alsne wat te kunnen gebruiken" waarop de magistraat droogjes reageert: "dit is bereeds a werkstellig gemaakt".
De brandweer was per buurt georganiseerd in korpsen. Daarin zaten veel dienstgezinden, die niet mochten deelnemen aan de burgerwacht omdat hun geloof hen verbood wapens te dragen. De korpsen zorgden voor brutoboer materieel en moesten op tijd kunnen vertrekken. Er werd een belaning uitgekeerd aan het korps die als eerste bij de brand was. Soms probeerde men elkaar deze premie af te snoepen: dit ging in andere steden zelfs tot het doorsnijden van de brandslangen van concurrerende korpsen.

De brandweerlieden in Deventer
Pieter Tanz
Pen and ink, [illegible]
Collection Frans Pauw
1750 - 1790
Rijksmuseum

Hulsend staat de jonge Robert met zijn vader voor de rechtbank van Ruijtenberen. De jaarlangse Deventse vaart aan de Achterhoek, tussen Zutphen en Jan Ruijtenberen en haar zusters. Swaertjie is belemmerend door de poort van de heer, maar Robert wordt van deze dood beschuldigd. De aanvoede advocaat van Robert is aan het pleiten, terwijl de advocaat van de tegenpartij toehoort. Achter de tafel zitten schout en schepenen. In deze scene zij een boeiendbuitje zien en hoe het eraan toe ging in een rechtbank. Het stadsbestuur spreekt ook recht. Pas met de komst van de Franse aan het einde van de achttiende eeuw werd er een scheiding tussen bestuur en rechterlijke macht aangebracht.

Op de muur boven de rechters is een glashyrkwekkend schrijnwerk van een ophanging te zien. Bij de ophanging van verscheidenen gebruikte de beul een ladder. In Deventer was de beul van stadsbeul Steenbrugge bekend met het brengen van de galgen. In 1779 volgende baas Albert Breedenoord deze dienst. Prompt werd hem de pacht opgezegd en moest hij de boeiende verlaten. De laddersteenen en het vervoer van gevangenen naar de gerechtsplaats werden voorzien door de stadswaterman van Deventer gebaar.

Deze prachtige klok werd in 1759 door de Deventer klokkenmaker Jacob van Houten gemaakt voor de achterbalkonnieng van het burgerweeswaengebouwtje in het stadhuis. De achtbeldingen van een landschap en de allegorische voorstelling van de vier jaargetijden zijn van Gerrit Jan Pathie. De spreuk luidt in sitteren partien, (hoor ook de andere pers!), verwijst naar hoor en wederhoor. Vier uur het burgerweeswaengebouwtje werd door de schepenen hernieuwd aan een gegoedden. De vouwenpijnen zijn Justitia en Prudentia. Neuve en Voorzichtigheid. Deze beelden kunnen ongeremeldin zit de Grote Zaal en werden in 1979 bij de verbouwing van het stadhuis op de klok geplaatst.

In 1747 stonden Friese troepen van Lodewijk XV aan de grenzen van de Republiek. Ze waren op een aantal plaatsen al doorgedrongen. Men moest extra belasting voor defensie opheffen: "ten sonnne van drie millionen en vijfhonderddrijtsjend guldens tot de legenaden van dieen jaa 1747".

De aanming liep teogrog. Ze ziert van Reinier Vinkeles laat een bowdenlanda scene zien, waar een menigte het huis van een Franqeuzinde winkelier plundert en hem belaagt.

De plundering van het huis van een Franqeuzinde winkelier te Deventer, 1747
Print van Reinier Vinkeles naar tekening van Jacobus Buys, 1788.
Rijksmuseum

EEN VISCHVERKOPER TE DEVENTER, IN 'T JAAR 1747, DOOR 'T GEMEEN, MET STEENEN GEWORPEN, EN ZYN HUIS GEPLONDERD.

De gezworen gemeente en gelag "dat de Brinkpoorte tot des avonds ten 9 uren, tot geriet van de burgers en passeijeers mogte soen gesloten worden." Maar de Magistraat eit verruit het oogpunt van orde en veiligheid de avondlock handhaven en "bondeel dat men alreg bij den ouden gebruijke behoort te verblijven." De Brinkpoort bijft 'ts avonds dus iiii

Ons kent ons

Brandspuit
Schaalmodel 1:5
J.H. Brink, ca. 1990
Collectie Ter Borch Stichting

De geniale uitvinder en kunstenaar Jan van der Heyden (1637-1712) ontwierp in 1672 een betere brandweerpomp, en rond 1690 een sterk verbeterde brandspuit. Op deze prent toont hij de effectiviteit van zijn uitvinding.

Oude brandspuiten en nieuwe slangbrandspuiten in de praktijk
Jan van der Heyden
Prent, 1688-1690
Rijksmuseum

Koffietijd

Holandse dame, Jan Ekens (1667 - Deventer 1734), olie op doek, ca. 1700 - 1750, Collectie Rijksmuseum

De elegante Holandse jongedame op het schilderij van de Friese schilder Ekens staat op het punt zichzelf een kopje koffie in te schenken uit de kraanfiskeen. Verwacht ze een gast? Enkele ring aan twaalfde pooslelfinger kopje klaar. Op de tafel zien we ook een kannetje met room en een suikerpot. Koffie en chocolade kwamen in het achttiende-eeuwse Europa voor massale verslaving. Johann Sebastian Bach laat in zijn Koffiekantate het aan koffie verslaafde meisje Lieschen uitroepen: "Coffee, Coffee muss ich haben!"

In het begin van de achttiende eeuw kwam een nieuwe manier van koken over uit Frankrijk. Authentieke, subtiele smaken van het eigen land kwam op. De zeventiende-eeuwse drang naar vrijheid, ruimte, spaarzaam als keuzmaagd, liefde en rooimoeskaat staat uit de mode. De VOC speelt in op de veranderende smaag door op grote schaal plantages aan te leggen voor koffie, thee en suiker; zo neemt de compagnie de teeeldmarkt voor 90% over.

Deze nieuw kochen koffie, thee en suiker binnen ladies beetje. Koffiebussen of cafes spiingen als paddenstoelen uit de grond. Ze worden vrijplaatsen voor gepraat en zijnbeurt voor het moderne, verlichte stadsleven. Dames organiseren theeavdes en serreren (dartij) zoete beiseis.

De Amsterdamse koffiemeet Baarn van ca 1700 de jonge man op pad aan de Amsterdamse Baarn van Rinter, aan de jan-van-Gent-gedeg.

Pen, 1700 Rijksmuseum

Koffiehuis, Gerrit van Wijk (de Jonge) (1700 - 1750), Rijksmuseum

Sinds 1715, De Gaesonse Gemeente - de wijkenhgeeuwsdijing - stel "dat Schepenen ende Raden eene een speerge mogen daen, wat de accijs van den [...] van jonen door matrosmenen heeft opgelegd, ende met den collecte en Wessel Jolinks trectement ende vrouwmenten vrijgevlig zin." Kennelijk bestaat hij vermeeden dat de Deventer belastingdrdeteur te veel "trectement ende ontslumenten" – dronken en vergoedingen – aan zijn schrieiden overmaakt.

Dat warmhouwen was niet zo gek. Belastingcollectieur was een baan die je alleen kreeg als je in het nehwek van de betere families zat, die het stadsbestuur in handen hebben. Een collectieur verdiende de kost daar zat iets meer belasting op te halen dan hij aan het stadsbestuur moest afdraen; lange tijd ging dit goed. Maar toen steeds meer collecteurs weiraig aaat belastingpeld aan hun heren overheden en de te betalen belastingopbrmnen voor producten steeds hoger werden, bleem zien in opstand. Pas tegen het einde van de achttiende eeuw kwam onder invloed van de Franse verwdering in de Inuldgeeuwsdijs systeem.
Wessel Jolinks was pell ook bij aan de Gaesonse Gemeente gewoed, en woonde op Polstraat 36. Hij was op dat moment al vier jaar voogd over zijn zes nichtjes en neefjes, na de vroege dood van zijn broer Gerrold.

Huisvrouwen van Generale, Colonels en hertogelijkheid officieren, Cornelis Troost (Den Haag 1696 - Amsterdam 1750), Rijksmuseum

Een groep goedgekleede heren bezoeken een lelie aardschrijg een document. Zij zitten in een wachtkamer voor officieren, met de Hollandse leeuw en het wapen van stadhouder Willem III aan de wand. Een paar van hen zitten een enige Goudse pijp. Bij de heers hanna staat een man met zijn pijp aan, terwijl een ander zich wapnt. De twee mannen aan het schrijfje bij de muur zijn in hun kaftanjas verpakten. Het werk van Cornelis Troost geeft een prachtig inkijkje in een achttiende-eeuws officiersmeetijd, en ook in de rol van roken als tijdverdrijf.

In een document uit 1740 vinden we een verwijzing naar de tabakwaczijns, een beengrijp middel om de aandelijke schakkel te spekken. Tabak werd uit Amerika meegenomen en vanaf de zeventiende eeuw ook in de Republiek geteelt, in de buurt van Amersfoort, Amsgnagen, Elst en Rijnsen. Hoewel roken in als tegen van de beoeking voorkomt, kan alleen het rijsen gedeelte van de maatschappij zich een zilveren tabaksport verzetrinen.

Deze tabaksdoos is vervaardigd door de Deventer zilversmid Gerrit van Wijk (de Jonge) (1700 - 1750) gedreven een gravure van Gerrit van Wijk (de Jonge) (1700 - 1750) Rijksmuseum

Gezicht op de Deventer Stadsweg, circa 1 1800 Museum de Waag

DE WAAG EN DEVENTER IN BEELDEN

De Waag, ook in Deventer de Stadsweg, is de oudste stadsgebouw. Dit gebouw was van Gelder tot aan begin van de 19e eeuw de plaats van de Deventer stadsbestuur, met de gerechtszaal, de gevangenis en de gildehal aan de Deventer. De huidige vorm dateert van 1528 en is ontworpen door de architect Hendrik de Wilde.

De ontwerpers/bouwers van de Deventer gerechtszaal, het gevangenis en de gildehal aan de Deventer waren Jan van Gelder en Hendrik de Wilde.

Waag op de Kleine Markt in Den Haag, Hendrik de Wilde

Deventer steld in 1732 "dan impost op de wijnen" vast "ad one gulden per Cetteuch." Een oleihoofd was een vat van zo'n 120 liter. Begin achttiende eeuw is wijn een van de belangrijkste goederen die een R.de Republiek verhandelt. Belastingen of "Imposten" op wijn veroorzaken enkele maal opstanden.

Er worden eerste Franse en Duitse wijnen ceels Rijnsels gedronken. Rond 1740 worden de wijnen steeds meer een nieuw product van stadsbesturen. Het aap van de rode drunen staat steeds langer in contact met de schilden. Dadrtij wordt de wijn lang van smaak veranderd de tanine in de druivenschilden, en is langer houdbaar.

Boven:

De Deventer schilder Gerhard Jan Pathie, die ook veel portretten schilderde, maakte dit schoorsteenstuk in 1759 voor de familie Van Groningen op Hofstraat 4. Het vertelt het Bijbelse verhaal van de man die zei dat de spinner – een kleine mistelap – in het oog van een ander zag, maar niet de grote balk – een grotz zonde – in zijn eigen oog opmerkt. De schoorsteen is spinner (net het schilder) begin jaren '90 verplaatst naar het stadhuis.

De gelijkenis van de balk en de spinner
Gerhard Jan Pathie
Olie op doek, 1759
Burgerzaal, stadhuis Deventer

Onder:

Rustende wandelaar met een glas rode wijn voor herberg De Moses Knip
Cornelis Troost
Pen, aquarel, 1726 -1750
Rijksmuseum

In de achttiende eeuw werden in de steden accijnzen ingevoerd op goederen als graan, vlees, zout, bier, wijn, turf en kolen. Op 19 Juni 1724 besluit het bestuur van Deventer tot belasting op "de vreemde producten van cofij, thee, etc." vanwege het "het gehele verval der zeer waggelende finantien dezer provintie". De provincie was in de financiële problemen gekomen en het gewone volk was al "geruineert".

Koffie, thee en suiker werden uit het huidige Indonesië gehaald. Deze exotische en verslavende producten waren enorm winstgevend voor de plantagehouders van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC), die gebruik maakten van slavenarbeid. Tabak, suiker en chocola kwamen van plantages in Noord- en Zuid-Amerika. Tabak werd sinds de zeventiende eeuw ook in Nederland geteeld. Het Deventer stadsbestuur belastte al deze genotsmiddelen, die massaal werden gebruikt, met accijns.

Kraantjeskan
Koper, 1750 -1775
Ter Borch Stichting

De kraantjeskan of droppelmina was een achttiende-eeuws koffiezetapparaat. De bonen werden onderin de kan gedaan, en er werd water op geschonken. De koffie werd opgekookt door de hitte van de brander onder de kan.

Trots toont deze weldoorvoede koopman zijn waren, verpakt in tonnen aan de oever van een rivier, klaar voor transport. Het tot slaaf gemaakte meisje met parasol benadrukt zijn status. Het zware werk op de plantages in Suriname en Guyana werd gedaan door honderdduizenden uit Afrika afkomstige mannen, vrouwen en kinderen.

In de zeventiende eeuw investeerde het Deventer stadsbestuur - net als een aantal burgers - stevig in de West Indische Compagnie (WIC) die koffie en suiker uit het Caribische gebied en Zuid-Amerika haalde. In de achttiende eeuw was er weinig van die investeringen overgebleven. De winst liep zo hard terug dat het uiteindelijk niet meer rendabel was om in de WIC te investeren. De laatste winst van het bestuur, 86 gulden en drie stuivers, werd geboekt over de periode 1735-1753.

Collectie Rijksmuseum

Het Vuil en de Stad

Het kinderkoorzien Elisabeth Gaskoinde, Gerrit van Honthorst, Utrecht op Sint, na. 1750, Rijksmuseum.

Blank en kwetsbaar duurt de jonge vrouw achterover in haar kussens, een vlied op haar borst. De arts naast haar controleert haar hartslag en heeft een beker met urine in zijn hand. Deze jonge vrouw lijdt door pleiste gestoffen. Maar de verborgen boodschappen in het schilderij, waarmee het jongste dat als een Cupido zijden schiet, wijzen ons erop dat deze pleiste een overgangsfase is.

Zieke was een grote zorg in de achttiende eeuw: de medische wetenschap stond nog in de kinderschoenen. Geneesmiddelen bestonden uit bijvoorbeeld van alkohol en meet. Zo werd deze lucht verontreinigd gebruiker door de toenemende kadavers (met kleeter, aha, lucht), die ook in de lentegrote eeuw ook in Europa voorkwam. Hoewel deze theorie niet klopte, bleek uit ervaring dat het schoonhouden van de openbare ruimte een belangrijke voorwaarde was voor de volksgezondheid.

Zieke aderlatenen. Bronzen aderlaat gem.ab. en hand aderlaat, achterzijde van uitrust in de vorm van een wiekel, uit Hoorn op Texel.

Tegen: Rijksmuseum Kennemerland, Hoofd, nummer en jaar 1990-1774, Rijksmuseum.

In 1732 besluit Deventer, net als veel andere steden, dat "alle ingesetenen deser Stad gehouden mogen worden, de straten, zoo voor als ter zijden hare huisen, des Woensdage en Saturdags van deele te suiveren en alnoos schoon te houden."
De bewoners worden nu verantwoordelijk gemaakt voor het schoonhouden van de openbare ruimte buiten hun eigen huis.

Man die meet op vierkant papier
Anonymus de Nayd
Brun over zwart krijt, 1768
Rijksmuseum

Stadsbesturen in de hele Republiek waardigden in de achttiende eeuw regels af tegen het dumpen van vuil op straat. Er was geen vuilnisophaaldienst zoals we die nu kennen. Straatvuil werd door particulieren opgehaald en werd als jaar door het bestuur aanbesteed aan de hoogste bieder. De stadsmest werd aan de boeren verkocht om uit te strooien over de akkers.
Hermen ter Borch, net tien jaar oud, maakte in 1646 deze tekening van een man die de stadsmest ophaalt.
Zijn broer vader, Gerard ter Borch senior, signeerde en dateerde de tekening voor zijn zoon. In de achttiende eeuw werd de mest nog steeds met karren vervoerd.

Aan de Kleine Poel staat deze handdrenen pomp uit de achttiende eeuw. De pomp, gebouwd in een nis van de bibliotheekgebouw, is vervaard met een opmerkelijk kuitbeeld (afbeelding in Ludwig's XVI-stijl). Er hebben in Deventer veel meer pompen gestaan, om de fluitbuurtjes van water te voorzien.

Op de Nieuwe Markt wordt van alles verkocht: boter, appels, wortelen, uien. Tegen de achtergrond van gebouwen als in de Thiesing, Lebrecht Weinsen en De Zon rijden boerenwagens met grasgaren of en aan. Bommigen drapen hun waren op hun rek, anderen kunnen niet een kuiwagen. Een kleine jongen op blote voeten rijdt naar de kippen in de kooi.

In een resolutie van 8 februari 1751 stelde de gezworen gemeente: "Scheppenen en Raad gelieven te verzorgen, dat de marktmeesters van de Nieuwe Markt en de Brink mogen worden gelast, dat de inkomende wagens op de marktdagen dadelijk na voorbeschreide marktijden moeten aanwaren, en kuiwagens niet mogen blijven staan, en gemeende marktten beter van de drek gezuivert worden" Het bestuur antwoordde: "[...] zal alles geschieden."

Bommenpunt, gezicht naar de Nieuwemarkt Bergsma op Bergsma, Pieter, 1768 Rijksmuseum Twente

Gore Geaje, Hendrik Barry naar Frans, 1857 Rijksmuseum.

Naast het dumpen van afval op straat, was ook de Binnengracht een groot probleem. De aanwezigen, waarvoor de silvergeaker vanuit de omliggende laakbaren aangetroffen, werden op deze gracht gelegd. Zo werd deze een stinkend open riool en een gevaar voor de volksgezondheid.
De gracht en werden van alles gedumd om het afval uit de weg te ruimen, maar ook als vaarwegen. Opnieuw is dat Fen sijter uit de gracht tot 1869 ook gebruikt werd als drinkwater en als grondstof voor bierbouwerijen.
Daarnaast had elk huishouden de mogelijkheid tegen vergoeding de waterpomp van zijn wijk te gebruiken. Daarmee werd grondwater opgepomp. Er was geen garantie dat het water ook schoon was, want het kwam niet aan grote diepte. De pompen werden door twee pompmeesters onderhouden. Op de Kleine Poel staat nog zo'n sensprekelijke achttiende-eeuwse pomp.
In 1819 werd de Binnengracht uitgebaggerd en kwam in aanaanland een forse boete van 10 gulden op het storten van "wenigs aarde, puin, steenpuin, kranten, hout, groenten of iets anders".

Achterzoos klopt de oude trouw de inhoud van haar pij op straat. De latest spreekt verontwaardigd "Gore Beaje" aan op haar gedrag – een vieze oude vrouw die haar "Kuyltjeke!" op verbore hoofdse start. Hendrik Barry maakte deze prent naar een schilderij van Frans van Mieris de Oudere uit 1857. Kennelijk vond men het onderwerp zo vermaakelijk, dat de prent tot in de achttiende eeuw werd geraproduceerd. Het lijkt van plas en poep-op-straat werd bepaald niet gewaardeerd, maar was kennelijk wel een gewoonte van achtenige stadsbewoners.

11 september 1725. Vies en smerig is het achter de Waag. Er wordt kennelijk sinds enige tijd "allerhande soort van vuiligheid tot walgens ende afgrijzens toe agter de Wage ende elders [...] uitgeworpen ende onder anderen ingewanden en drek van Beesten". Het is slachtafval van de markt. De gezworen gemeente verzoekt het stadsbestuur hier "kragtig en spoedig" tegen op te treden.

De gezworen gemeente bleef het stadsbestuur er steeds nadrukkelijk op wijzen als er iets mis was met de stadshygiëne, en eiste dat het bestuur actie ondernam. Het stadsbestuur van Deventer nam onder deze druk zijn rol en vaardigde raadsbesluiten uit om het probleem aan te pakken.